

ՂԵԻՈՆԴԵԱՆ ՔԱՂԱՆԱՆԵՐ

Վերնագրի սահմանումին ներքև ընդհանրապես կ'իմացուին յանուն քրիստոնէութեան նահատակ այն ինը եկեղեցականները (*) որոնք եղան Ե. դարու Վարդանանց շարժումին զլիսաւոր եկեղեցական-կազմակերպիչները: Քիչ մը լայնելով սահմանումին չըջնակը, անկէ ներս կ'իմացուին նաև նոյն շարժումին բոլոր ուխտապահ եկեղեցականները: Այս յօդուածին մէջ առաւելաբար երկրորդ իմաստով իմացուած է վերնագրին տարողութիւնը:

Պատմական կարևոր դէպքեր, յաճախ կարելի է ցեղմել պատմադէպքի մը տարեթիւով միայն երբ դէպքը հասունացնող ժամանակամիջոցը, պայմանները կ'երկարաձգուին տասնեակ մը տարիներ և երբեմն դարեր: Նոյն պայմաններու տակ Վարդանանց շարժումը կարելի է եզրաւորել 451 թուականով մը միայն, այլ պէտք է լայնել շարժումին տարածքը սկսելու համար նուազագոյնը գրոց գիւտի թուականէն, երթալու համար մինչև Վահանեան շարժումին յաղթական աւարտը, Նուար-սակի դաշնագրով (484): Ու չըջնա մըն է քսիկա ուր մեր երկրին ղեկավարող տարրն է հայ հոգևորականութիւնը, որ իրրե գրօշակիր մեծ ոգեկանութեան մը՝ մեր պատմութիւնը հարստացուց մեծութիւններով, որոնց ամենէն սխրալին եղաւ Վարդանանց շարժումը:

Թէ ինչպէս ընթացք առաւ նման վարչաձևի մը գոյութիւնը Հայ Աշխարհէն ներս: Ատոր համար անհրաժեշտ է համառօտ քաղուածք մը, ուր պիտի գտնենք քրիստոնէական առաջին դարերուն հին հեթանոս աշխարհը ծանրաբեռնուած ու պարտասած հեթանոս պաշտամունքի խորհուրդովը, որ զգալիօրէն կը դառնար անբաւարար, յառաջացած քաղաքակրթութեան մը հասնող Արեւմտեան աշխարհին ժողովուրդ-

ներուն մանաւանդ, որոնք տարապարհակ կերպով կ'ապրէին պահանջը «անձանթ մատուծոյ» մը որ յագեցնէր զիրենք նոր ու ըզձալի դարձած հոգեկանութեամբ: Քրիստոնէութիւնը ճիշդ այդ օրերուն կու գար իր հոգեկան հարուստ ու յաւիտեանական խորքով, իր գերազանց ճշմարտութեան բերումովը լեցնել մարդերը, միանգամ ընդ միշտ շօշափելի դարձնելով «անձանթ մատուծոյն» ինքնութիւնն ու ճշմարիտ պաշտամունքը:

Նրբամիտ Արեւմուտքը տեղի տուաւ այս հոգեկան նորութեան, մինչ Արեւելքը իր դաժան բռնութեան մէջ մնաց անհաղորդ Քրիստոնէական այն քաղցր հոգեկանութեան, որով գերի ու ստրուկ անհատը պիտի արժեւորուէր բարձրանալով գերագոյն իմաստաւորումի մը, իր հագնելիք հոգեկան գեղեցկութեան ընդմէջէն հասնելու համար մինչև աստուածացում: Աշխարհագրական, քաղաքական, մտաւոր, հոգեկան տեսակաւորումը որ դարեր շարունակ, մշտական պայքարի մը վերածած էր յարաբերութիւնները Արեւելքին ու Արեւմուտքին, Քրիստոնէութեան երևումով պիտի ստանար նոր թափ:

Հայ Աշխարհը, որ մինչև այն ատեն զրօշակիրն էր հեթանոս Արեւելքին, Քրիստոնէութեան իւրացումով միանգամ ընդ միշտ կը փոխէր իր կեցուածքը, ըլլալու համար Արեւմուտքին հետ, այս անգամ վերսկսելու համար իր գոյութեան արիւնոտ պայքարը Արեւմուտքի փոխան՝ ընդդէմ Արեւելքի նիզակ շարժելով: Այս փոփոխութեան առջև հայեցակէտերը երբեմն կը տեսակաւորուին, եթէ մէկ կողմէն ընթացք առնողը գովքն է պատմական այս դարձուածքին, միւս կողմէ սակայն կան մարդերը հակառակ տեսակէտէն: Ինչ ալ ըլլայ որակական և ընկերային արժէքը ու մանաւանդ կանխակալ դիտումը երկրորդ տեսակի մտածողներուն, և սակայն մըտքեր պղտորող իրենց տեսութիւնները անհրաժեշտ է որ զարնուին փորձաքարի, երևան բերելու համար անարժէքութիւնը իրենց մտածելակերպին:

Թէ կրնա՞ր Հայը չքրիստոնէանալ: Թէ կրնա՞ր Վարդանանց պատմաշրջանն ու կանխող ժամանակը չըլլալ Հայ եկեղեցականին: — Ժողովուրդ մը որուն միտքն ու

(*) Յօդակի կաթողիկոս, Ղևոնդ երէց Վահանդեցի, Սահակ Եպիսկոպոս Ռշտունեաց, Մուշէ երէց Աղբակեցի, Արշէն երէց Բագրևանդեցի, Քաջաջ Սրկ, Ռշտունի, Թաթիկ Եպիսկոպոս, Սամուէլ երէց, Աբրահամ Սարկաւազ:

հոգին կը մնային սրբուած տախտակներ՝ անհաղորդ հեթանոս հոգեկանութեան, ժողովուրդ մը որուն համար աղաղակող պաշանջք կը մնար զոհացումը իր հոգեկան ծարաւին, ժողովուրդ մը որ իր մտքի ու հոգիի խորին խաւերուն մէջ դաժան Արեւելքինը ըլլալէ աւելի ազնուացած Արեւմուտքինն էր՝ չէր կրնար մնալ անտարբեր քրիստոնեայ նոր ոգեկանութեան խուժումին, որուն առջև իսկապէս ալ ամենէն առաջ բացաւ իր ծարաւուտ հոգիին տարածքը:

Նոյնիսկ նախաքրիստոնէական արեւելականութիւնը հայ հոգիին իբրեւ խարուսիկ խաւ մը, մնաց անհաղորդ մասնաւորապէս արեւելականութեան ընկերային թերի ըմբռնումներուն: Հայ ընկերային գրոյթի մաքրութիւնը, համեմատած մեր շրջակայ ժողովուրդներու հեթանոս խենէշ զիցարանութեան՝ հայ զիցարանութեան զգաստութիւնը ու մեր կրակապաշտութեան, լոյսի վերացեալ ըմբռնումը մեզի հասած մտածելու յետնորդ ձեւեր են, որոնք կ'առաջնորդէին մեր ժողովուրդը ըլլալու քրիստոնէութեան հակամէտ, ու մերժելու Արեւելքի թանձրամիտ ըմբռնումը որուն ամենէն ցցուն արտայայտութիւնն էր ճըճիներու, մողէսներու, շան ու եզի հետաքրքրութիւններով յագեցուած, ոգեկանէն պարպուած ու սին ծիսակատարութիւններու վերածուած կրօնքը մազդեզին, ուր Հայը պիտի գտնէր իր հոգեկան և ընկերային ըմբռնումներուն անարդ բռնաբարումը:

Ու շատ բնականօրէն անգամ մը որ Հայը իր սեփականութիւնը դարձուց քրիստոնէութիւնը, ան զիտցաւ նոր այդ կրօնի մաքուր ներշնչումներուն ընդմէջէն հասնիլ թարգմանիչներու և վարդանանց նման հոգեկան ու մշակութային բարձունքներու, որոնց նմանները երբեք յայտնաբերած ըլլար հայոց պատմութիւնը տակէ առաջ:

Դէպի քրիստոնէութիւն հակող մեր հոգեկան կազմուածքի պարագայէն զատ կային ուրիշ ազգականներ, մեզ քրիստոնէութեան լոյսին մազնիսացնող: Մեր երկրին աշխարհագրական զիրքը պատճառ մըն էր որ, Արեւելքի և Արեւմուտքի յարատեւ պայքարին իբրեւ գետին, պարտասած մնար որպէս քաղաքական ամբողջ, որ առանց այդ պայքարին ալ կը տառապէր ներքին աւատական բաժան զրութեամբ: Մեր քա-

ղաքական իշխանութիւնը այս պայմաններու տակ հեռու էր մեր ժողովուրդի միաձոյլ ամբողջականութեան նշանակը ըլլալէ: Եւ հետեւաբար պիտի ըլլային մեր ֆիզիք գոյութեան աննպաստ պարագաներ:

Դիտուած է որ անհատներ թէ ժողովուրդներ յուսահատութեանց ծայրայեղ պարագաներուն, զիտակից կամ անզիտակից—բնազգական գործօններու յանկարծական պոթկուսներով թօթուեն վտանգին ծանրացող թաթը, վերականգնելու համար իրենց գէթ հոգեկան ամբողջութիւնը: Քաղաքականօրէն զառամած Հայութիւնը պէտք ունէր տարբերային ցնցման: Քրիստոնէութիւնը եղաւ այդ ցնցման ուժանակը: Ու եթէ Քրիստոնէութիւնը յանձին Ներսէսներու, Սահակներու, Մեսրոպներու, չի կրցաւ ի վերջոյ փրկել մեր քաղաքական ինքնուրոյնութեան, վերջին զառամեալ, հեշտացեալ մնացորդը — Արշակունին Արտաշիր — և սակայն Հայաստանի լուսաւոր Քրիստոնէութիւնը, Արեւելքի խաւարին մոկեզին շրջապատումին ընդգէմ, ստեղծեց այնպիսի հակադարձ մը որ Հայը — կարծէք երկնային հրաշալիքով մը — բռնադատուեցաւ գէթ իր հոգեկան-հոգեւոր—ազգային միաձոյլ ամբողջականութեան: Հոգեկան այս հզօր ամբողջականութեան անկաշառ թազաւորները եղան Հայաստանեայց Հայրապետները, անոր ամրակուռ բերդերը եղան մեր աշխարհի մեծ նաստաններն ու տաճարները ու անոր անպարտելի բանակին զօրքն ու զօրավարները եղան Հայ եկեղեցականներ, որոնց հրաշագործ խանդը, եղաւ աղբիւրը ոյժին որ պիտի վերբուէր քայքայուող Հայուն՝ Հոգեկան Միութիւնը:

Աննախընթաց այս բանական գերագոյն գէնքը եղաւ Մշակոյթը: Սահակ—Մեսրոպեան թարգմանչաց մտքի ու գործի զբաղողը ընտրեց զրահներուն ամենէն անխոցելին ու գէնքերուն ամենէն անճողոպրելին, ինչ որ կը կազմէ մեծ այդ հոգիներուն հրաշալի հեռատեսութեան փաստը: Աստուածաշնչական ու Քրիստոնեայ ամբողջ դաստիարակչական գրականութեան մը կազմակերպումը եղաւ Հայու հոգեկան ամբողջականութեան, միաձուլութեան հոգեպարար սնունդը: Այդ մշակոյթին տեսակ մը ամբողջական պատկերը տեսակ մը

եզրափակութիւնն է նոյն թարգմանչական սերունդէն եղնիկը, իր «Եղծ Ազանդոց»ով: Որովհետեւ եղնիկը արտադրող աշխարհը եղնիկով կ'ունենայ անհերքելի փաստը իր մշակոյթին բարձրութեան, մշակոյթ մը ուրիշ գուրս վտարուելով խաւարակուռ նախապաշարունմանով լեցուն արեւելքը, կը փայլի Քրիստոնէական ոգեկանութեան, մեծ քաղաքակրթութեան անյաղթահարելի ամրութիւնը: Ու այս գիտակցութեամբ թափ առնող սլացքը Հայ աշխարհին անվարան որ եղնիկին քովիկը ստեղծէր ոսկեզրիչն եղիշէ մը որ բանաստեղծէր, փիլիսոփայէր, պատմագրէր յանուն Հայ Քրիստոնէութեան, Հայ ոգեկանութեան, խղճի մտածելակերպի ազատութեան (բան մը որուն երբեք հանգուրժէր բռնակալ արեւելքը), մէկ խօսքով յանուն մեր ինքնութեան կոռուողներու նահատակութիւնը, գերազանց, հերոսական, երկնային արժանիքները: Ո՛վ սիրտ պիտի ընէր պատուել զրահը Հայ Հոգիի այս հանդերձանքին, ու խորտակել Սահակ Մեսրոպեան դպրոցով պայմանաւորուած այս առանցքին կրանիթ ամրութիւնը, որուն յաւերժական կենսունակութեան անկաշտելի նահատակները ըլլալու վճռակամութիւնը կը սնուցանէին ոչ միայն թարգմանիչներ — Ղեւոնդեաններ — սպասարկուները այդ խորհուրդին — այլեւ անոնցմով գիտակից՝ զանգուածը ամբողջ Հայ Աշխարհին:

Պարսկաստան — հեթանոս արեւելքը — շատ ուշ միայն կրցաւ բուռն գործնականութեամբ անդրադառնալ Հայ աշխարհի այս այլափոխութեան, որով Արեւաց արքունիքի քաղաքականութիւնը միանգամ ընդմիշտ կը կորսնցնէր եփրատէն մինչև կողկաս ընդարձակուող իր մէկ պատուանդանը: Այս երկարաձգումին պատճառը եթէ մէկ կողմէն Սասանեաններու զբաղուած ըլլալն էր մեր քաղաքական ինքնակացութեան ջնջումով, միւս կողմէ պէտք է նրկատի ունենալ որ Սահակ — Մեսրոպեան դպրոցի մարդերը մտքին հետ գուզընթաց նաեւ մարդերն էին գործին, ու գիտցան գործնական ուժգին թափով կանխել պարսիկ չարամտութիւնը, Արարատեան բարձրաւանդակի հոգեւոր, անխորտակելի սպառազինումով:

Սասանեան քաղաքականութիւնը չի

կրցաւ ունենալ զիւանադէտի ճկունութիւնը, այլապէս իր քաղաքական մտածողներուն համար յստակ պիտի ըլլար թէ Քրիստոնէական բարձրագոյն քաղաքակրթութեան մը հասած ժողովուրդին համար բացարձակապէս խոտելի պիտի թուէր անկումը դէպի Մազդեզական բնութենապաշտութիւնը, որ իր տգիտութեամբ հազիւ անդրանցած ըլլար նախնական Ֆէդիշապաշտութիւնը, ուր մարդը պիտի ստորնանար իր բոլոր ընդունակութիւններով անբաններու պաշտամունքին: Քաղաքական անհնաւատեւութեան միջոցառումներ կը մնան միայն Սահակ Մեսրոպեան դպրոցներու մէջ տարիներով թրծուած նախարարներու Տիգրան կանչուիլն ու սպառնալիքներու տակ անոնց կեղծուրացութեան պարագաները, որոնք պարսիկ արքունիքի միամտութիւնը կը հասցնեն անդր—հէքեաթային կշիռներու, ինչ որ շատ ալ զարմանալի իրողութիւն մը է բռնապետական կարգերու համար, մանաւանդ երբ նկատի ունենանք որ արքունական այդ ինքնախաբէութիւնը կրնար իր կարգին արդիւնքը ըլլալ նաեւ յայտնի վճռակամութեան մը, ուր Յազկերտ վերջնականապէս ու փութով կը ցանկար տմբողջացած տեսնել ուշացած անհրաժեշտութիւն մը:

Սասանեան արքունիքը տհաս քաղաքականութեամբ թերեւ, չի կրցաւ անդրադառնալ նաեւ որ քաղաքականապէս բաժան բաժան Հայոց Աշխարհին տէրն ու պաշտպանը այդ օրերուն՝ ոչ թէ Հայ նախարարն էր այլ նոյնինքն այն եկեղեցին որուն դատակնիքը կնքել կ'ուզէր:

Ու պատահեցաւ անխուսափելին. — օրհասականին զիմաց Հայաստանեայց Քրիստոնէութիւնը զինուորեցաւ եկեղեցւոյ ու Հայրենեաց բանակին: Կռուի առաքել իջաւ նոյնինքն Հայ եկեղեցականը — Ղեւոնդն ու Ղեւոնդեաններ — իրրեւ գերագոյն հրամանատարներ հոգեւոր այս բանակին, խօսեցան, ներշնչեցին, հրահրեցին, ու իրենց ամենահաս ներկայութիւնը երկրի բոլոր անկիւններուն, մէկ մարդու պէս ու վճռակամ ընդվզումով վեր բարձրացուց Հայաշխարհը իր բոլոր դասակարգերով, մահ սպառնալով ոչ միայն մեր այլազգի թշնամիներուն, այլեւ ի հարկին որդին՝ ու-

բացեալ հօրը, կինը՝ ուրացեալ ամուսնոյն, ու հայրը զաւկին։

Ձինուորեալ եկեղեցիին ու մոզական բանակին առաջին բաղխումը Անդր սահմանամերձ գիւղին մէջ եղաւ. բացումը՝ յետագայ բաղխումներուն, Հայաստանի շատ մը գլխաւոր քաղաքներուն մէջ ուր Մազդեզականները դաւաճան Վասակի ձեռնտուութեամբ ամբարշտութիւնը ունեցան Ատրուշաններու կանգնումին։ Իւրաքանչիւր քաղաք իր եպիսկոպոսին և կամ երէցին առաջնորդութեամբ ու ժողովրդական միահամուռ ճիգով, ընդլզեցաւ, խորտակեց ատրուշանները ու դուրս հալածեց Մազդեզական յետին մնացորդն իսկ Հայ Աշխարհէն։

Եկեղեցւոյ բանակը ստուարացաւ հետըզհետէ իրենց կեղծուրացութիւնը հրապարակող նախարարներով, ու պահ մը կարծես հաստատուեցաւ օտարի բռնութեան դէմ Համահայկական ճակատ, մանաւանդ երբ նոյնինքն՝ դաւաճան Վասակ նուաճուած ուխտապահ այս բանակէն քաշուեցաւ ատեանը եկեղեցականներու — նախարարներու խորհուրդին ուր ստիպուեցաւ տալ ուխտապահութեան ու Հայրենեաց հաւատարմութեան իր խոստումը, ինչպէս և հնազանդութիւն եկեղեցականաց — նախարարաց խորհուրդին որ կը փոխարինէր Հայաստանէն վտարուած պարսիկ կառավարչական կազմը։

Այնուհետեւ՝ մինչև Աւարայրի մարտը մեր դժբախտ աշխարհը պիտի ըլլար թատրներքին անհամաձայնութեանց, եղբայրասպան կռիւներու ու դաւաճանութեանց, կազմակերպուած Վասակի կողմէ, որ գերազոյն զոհողութեան ու նուիրումի այդ պահուն՝ օգտուելով իրեն նպաստաւոր պայմաններէ, կ'անջատուէր ու իրեն հետ կ'անջատէր կարգ մը նախարարութիւններ ալ Համահայկական ուխտապահութենէն, ստուարացնելու համար թշնամի բանակը որ քիչ ետք պիտի խռնուէր Տղմուտի ափերուն։

Բոլոր այս տկարացումներուն դէմ ծառացաւ երկրին ու բանակին իսկական տէրը՝ Հայ Հոգեւորականութիւնը, որ զիտցաւ չէզոքացնել ամէն տկարացումներքին ճակատի վրայ, ու նոյն տեսլականով ոգեղինացած սքանչելի Միութեան մը մէջ Աւա-

րայրինահատակութեան առաջնորդել զանդուածը բոլոր դասակարգի ուխտապահներուն՝ աղատ թէ շինական, կին թէ մանուկ, Ազգն համօրէն առանց սակարկութեան կ'ընծայարեբէր ինքզինք թարգմանիչներու շարժումին ու զաղափարականին — նոյնինքն Հայ ժողովուրդին Հոգեկան — Հոգեւոր — Ֆիզիքական Միութիւնը — ինքնամոռացման գերագոյն մէկ խոյանքի մը մէջ, ինչ որ շատ հազուադէպօրէն կրնայ պատահիլ ժողովուրդներու պատմութեան մէջ։ Դեւոնդեանք — Վարդանանք կերտեցին մեր ժողովուրդին — ու ժողովուրդներու — պատմութեան այդ սխրալին։

Ընդհանրապէս ամբոխներու հոգեկան նկարագրին մաս կը կազմէ յեղեղեղութիւնը, մանաւանդ մեծ զօրծերու նախօրեակին։ Այսպիսի պարագաներուն յաջողութիւնները անվարան մեծ հոգիներու զօրծեր կ'ըլլան։ Եթէ Դեւոնդեանք կրցան յեղեղեղ կամբոխներէն կերտել «Վարդանանց» սխրալին, ատիկա եղաւ հմայքովը իրենց անձին մեծութեան։ Անոնք իբրեւ Մարդերը թարգմանիչներու խումբին և կամ իբրեւ անոնց անմիջական յաջորդներ իրենց հետ ունէին ժողովուրդին մեծ պաշտամունքը։ Իրենց հետ էր այդ պաշտամունքը շնորհիւ այն զաղափարականին ուրուն առաքեալներն էին իրենք, ու այդ զաղափարականը թանկարժէք էր մեր ժողովուրդին համար ու անուրանալի։ Եւ ինչպիսի կրօնը՝ կը նշանակէր պոկել իրմէ իր ինքնութիւնը, քանի Հայը իր հոգեկան կազմուածքով, բարքով ու կենցաղով կը հակէր ղէպի Քրիստոնէականը։ Կը բաւէր միայն որ սրբութիւնով օժուէ Հայնահապետական տունը անդրադառնար իր սրբազան յարկէն ներս ընթացք առնելիք պարսկական ապականած ըմբռնումներուն, շատ բնականօրէն ան պիտի ընդլզէր ինքնամոռացումովը հերոսին՝ որ բազմաթիւ թշնամիներով իր ճգնաժամային վայրկեաններուն պիտի զօրծէր արիւնոտ նախճիրներ, աւելի քան երբեք։

Դեւոնդեանց — ուխտապահ եկեղեցականներու հմայքը կը պաշտպանուէր ոչ միայն իրենց զաղափարականով, այլ մանաւանդ իրենց իսկ անվերապահ նուիրումովը այդ զաղափարականին։ Մեզի հասնող պատմութիւնը կենդանի վկայութիւն

մըն է, ուր անոնցմէ իւրաքանչիւրը մէկ մէկ տապանակներ են Աստուածային մաքրութեան ու անհուն նուիրումի, մինչև իսկ տալու չափ իրենց անձերուն անհաշիւ պատարագը, պատերազմի աւարտին Ապար Աշխարհի անապատներուն մէջ:

Կան չարախօսներ որոնք սովորութիւնը ունին ամէն արժէք վերածել անուայ կշիռներու: Հոս ևս Ղեւոնդեաններու ամբողջ ճիշդ վերածելով իբրև պարզ նախանձալուզութիւնը եկեղեցականներու, իրենց դասակարգային շահերու վտանգումին առջև: Չենք գիտեր թէ ինչ սրտով անոնք անտես կ'ընեն պարագան ուր այս մեծհոգի եկեղեցականները յանձն առին մօայլ նահատակութիւնը, որուն ահարկու պատկերին առջև չի նախընտրեցին երբեք վայելքը աշխարհի այն բարիքներուն, որ կը խոստանար իրենց առատօրէն Մազդեզի կրօնը: Եթէ անոնց ճիշդ պարզապէս հակադարձն էր իրենց դասակարգային շահերու վտանգումին, ինչո՞ւ ուրեմն ուրացումի մը զինովը բացուող հսկայական շահատակութեան սա բացայայտ մերժումը: Արժանիքի ի՞նչ անհամեմատ կշիռ ասոնց և հեթանոս կրօնաւորներու այն խումբին միջև որոնք մեր երկրէն ներս քրիստոնէական ծաւալումին ողի ի բռին հակառակելէ ետք, ճիշդ իրենց շահերու վտանգումին պատճառաւ, տեղի տուին, երբ Լուսաւորիչ գիտցաւ անոնց համար Քրիստոնէական եկեղեցիէն ներս կազմակերպել առանձնաշնորհումներու հին պայմանները: Անշուշտ կարելի է խորացնել պարագաները, եթէ ուզենք արժանիքներու մէկ հատուածը վերագրել Քրիստոնէական կրօնի կենսառողջ այն հոգեկանութեան, որմէ զուրկ էր հեթանոսականը, հետեւաբար, մարդիկ, հոն զիւրաւ միտէին հեթանոս պաշտամունքի ուրացումին, և սակայն կայ նաև արժանիքի բաժինը մարդերուն որոնք գիտեն իրենց հոգին բանալ լոյսին, զոհել լոյսին ու ասիկա անհատական արժանիք է ներսէն ընդառաջող:

Ու նոյնը չէ պարագան Ղեւոնդեանց դրպրոցակիցներուն, Թարգմանիչներու խումբին բոլոր անհատներուն, Ղեւոնդեաններէն առաջ կամ յետոյ, որոնց յանուն գաղափարականի նահատակութեանց սրտառուչ յաջորդութիւնը կը գտնենք Փարպեցւոյ՝

Վահան Մամիկոնեանի ուղղուած թուղթին մէջ: Հայ ժողովուրդը վաղուց կը ճանչնար այս համոզումի, նուիրումի մարդերը, անոնց մեծաքանչ գործերուն շինողը քառօրյ դարէ ասդին կը լեցնէր շարունակ իրենց ականջները:

Ու զոհողութիւնը, նուիրումը կը պըտզարեիր աննկուն կամքերով: Հայ ժողովուրդը գիտցաւ ըստ արժանւոյն ծագեցնել Ղեւոնդեան Հայ եկեղեցականին նուիրումը, աննախընթաց պատրաստակամութեամբ արձագանգելով Շաւարշանի կոչին, տոկալով խուժաստանի ամայքներու անօթի, ծարաւ, մերկ ու բոկոտն ահաւոր աքսորանքին, և կամ տասնեակ տարիներու հալածական ու սպառիչ կեանքը Հայրենի անմատոյց ծերպերուն, այսպէս գործնականապէս իսկ ցուցնելով թէ իդուր չէին նետուած արգասաբեր սերմերը Թարգմանիչներու քառօրյ դարեան հսկայական աշխատանքին:

Բոլոր անոնք որոնք այլընդայլոյ մտածումներով կը ճգնին տկարացնել Ղեւոնդեաններու գործին մեծութիւնը, քաղաքական իմաստութեան ճառերով, — հասկընալի որ ըլլայ ատիկա Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէկ մեծագործութիւնը ստուերի մէջ ձգելու չարամտութեամբ —, իրենց համար միանգամ ընդմիջտ յստակ ըլլալու է թէ ե. դարու Հայաշխարհը չէր կրնար յառաջ բերել տարբեր քան այն ինչ որ իրագործեց Հայց. Լուսաւորչածին եկեղեցւոյ առաջնորդութեամբ, պէտք է նկատի ունենան թէ իրագործուածը երբեք պաշտպանութիւնը չէր դասակարգի մը շահերուն այլ համայն Հայաստանեայց ժողովուրդի շահերուն: Ու եթէ այսպիսի համազգային ծառացումի մը նախաձեռնութիւնը սեպհականութիւնն է Հայաստանեայց եկեղեցիին, անոր համար որ Լուսաւորչի — Թարգմանիչներու սերունդ Հայ եկեղեցականութիւնը դարձած էր Հայ ժողովուրդի բիւրեղացած իմաստութիւնը, խղճմտանքի ձայնը, մանաւանդ անտիրութեան հատուածական բաժանումներու դրժբախտ այդ օրերուն: Հայ եկեղեցիին միակ լաստն էր, ուր Հայաշխարհի բոլոր տարակարծութիւնները կրնային լուծուիլ գաղափարականի մը միաւորութեան մէջ, որ վեր բռնէր այս ժողովուրդը դարերու մաշումին

գիմաց, Հայաստանեայց եկեղեցին անկուսակցական, համայնատես, իրատես այն միակ խարխոխն էր որ կրնար զատորոշել այս ժողովուրդին չարը բարիէն: Ու շատ բնականօրէն այս յատկութիւններով ու այսքան մեծ պատասխանատուութիւններու գիտակցութեամբ բեռնաւոր, մեծագոյն գաղափարականներու սլացիկ հոգիներու վաղքը ըլլար վճռական ու անզիջող, կապարածոյ միաւորութեամբ իր մէջ ընդելուզելու այն ինչ որ իրն է ու վանելու ինչ որ չէ իր աշխարհէն — Հայ ժողովուրդի Գերագոյն Բարին — որուն անվարան խորթ կրնային մնալ բոլոր Վասակները, մարդերը հպարտ, բիրտ, փառասէր անձնականութեան, որուն համար ըլլան պատրաստ զոհելու ամէն արժէք ու մեծութիւն:

Ու Ղեւոնդեաններու գերագոյն այս վճռակամութեան առջին ոչ միայն խորտակուեցան պատուարները ներքին դաւաճանութեանց, այլ նոյն ինքն մեր մեծ թշնամին, մինչև որ բարեղէպ օր մը ան կնքեց իր պարտութիւնը դաշնագրով մը (*), ուր ազատ կը հռչակուէր խիղճն ու պաշտամունքը, ուր կը սեւնային դաւաճանութիւնը զրքացած հոգիներուն, որոնք ինչ մութ հաշիւներով չէին վարաներ անաւոր օր մը խրել իրենց դաշոյնները իրենց համարին եղբայրներու կողքերուն:

Յաղթանակած էր ի վերջոյ Թարգմանիչներու — Ղեւոնդեաններու հոգին իրենց արիւնով իսկ ոռոգուած Հայրենի հողին բարձրացնելով սրբութեան խոյնալի, պայքարի նահատակութեան յաղթական զօշը, որ չի ճանչնար ու չի ճանչցաւ երբեք, պարտութիւն: Ղեւոնդեաններէն յետոյ դարեր Հայաշխարհը ոտքին կոխանը եղաւ թշնամի վոհմակներուն, ու Հայը քալեց Ղեւոնդեանց լուսաւոր ուղիէն, բարձր բռնած իր նահատակներու արիւնէն իսկ յառնող՝ իր ազգային ֆիզիք ու մանաւանդ հոգեւոր գոյութեան յաղթական զօշը:

* * *

Որքան տեղին է և իմաստուն մեր սիրեցեալ Վեհափառ Կաթողիկոսին Հայրապետական հրամանը Ս. Վարդանանց և Ղեւոնդեանց նահատակութեան 1500ամեայ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽՈՐԵՆԱՅԻ, ԵՂԻՇԷ

ԵՒ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ԱԿԻՆԵԱՆ

Ա. ՄԱՍ

ԽՈՐԵՆԱՅԻ ԵՒ Հ. ԱԿԻՆԵԱՆ

Հ. Ակինեան չըսեր, թէ ինչէն գիտէ որ Ղեւոնդ երիտասարդական տարիքին գրած է առաջին գիրքը: Արդեօք Զօպանեանին պատասխանելու համար իր աշխոյժ միտքը անմիջապէս ձևակերպած է այս գիւրին բացատրութիւնը: Նման քեֆնիֆ Հ. Ակինեան յաճախ կը գործածէ իր գրութեանց մէջ, որուն քանիցս դեռ պիտի անդրադառնանք:

Այո՛, հնարամիտ Հայրը վստահ է որ Ղեւոնդ երիտասարդ տարիքին գրի առած է իր Պատմութիւնը: «Ուր ակնբախ է ոճի տարբերութիւնը, զգալի մասնաւորապէս Ղեւոնդի պարզութեան եւ Խորենացոյ խրթնաբանութեան մէջ, հոն պէտք է նկատի առնել, որ Ղեւոնդ յօրինած է իւր Պատմութիւնը երիտասարդական հասակին, անմիջապէս Ազաթանգեղոսի և Սերէոսի ազգեցութեան տակ» (204):

Ղեւոնդ երիտասարդական ո՞ր տարի-

Յորելինական տօնակատարութեան, երբ այսօր իր զաւակները Սփիւռքի ամայքներուն մէջ կ'ապրին աւերի, յուսահատութեան, պառակտումի, եղբայրատեցութեան եւ անխոստովանելի դաւաճանութեանց մութ օրեր: Որքան հրահանգիչ է Սրբազնատառ իր Կոնդակը ուր Ղեւոնդեաններու ոգին կը թելադրուի իբրև անպարտելի զրահ մեր օրերու փշուտին ու մեր պանդուխտի դառնութեանց գիմաց:

(*) Նուարթակի դաշնագիրը 484 ին: